

hoofdwegen stroomden de mensen uit de naburige dorpen toe met alles wat zij in der haast hadden kunnen vergaren.¹

Niet anders verging het diegenen die per schip of per trein werden afgevoerd: lagen de schepen aan de oever gemeerd of stonden er goederenwagons stil en verspreidde zich dan het bericht dat zich in die schepen of wagons razzia-slachtoffers bevonden, dan kwamen honderden aangesneld om te zien wat zij voor hun landgenoten konden doen.² Fysiek was de afvoer per schip of trein natuurlijk minder inspannend dan te voet, maar daar stond tegenover dat men zich in overvolle, smerige ruimten bevond. Bovendien: schepen en treinen konden door de Geallieerde jagers en jachtbommenwerpers worden aangevallen³ – velen zaten met name tijdens het oversteken van het IJsselmeer in grote angst. Sommige schepen voeren dan door naar Zwolle, de meeste evenwel naar Kampen, waar men van boord geslagen en geschopt werd en waar een gemengd-gehuwde Joodse man die nog steeds zijn Jodenster op had, door een Duitse officier werd neergeschoten en in het water getrapt. Ook in Kampen spande de bevolking alsook de plaatselijke afdeling van het Nederlandse Rode Kruis (die afdelingen hebben in het algemeen aan de razzia-slachtoffers veel hulp geboden) zich in om aan de Rotterdammers en Schiedammers alle bijstand te geven die hun mogelijk was.⁴ Zo ging

¹ A.v., p. 161. ² Er zijn evenwel schepen geweest die op het traject Rotterdam–Amsterdam nergens meerden en waarop men tijdens die tocht bovendien niets te eten of drinken kreeg. ³ In het Merwedekanaal zank één rijnaak door de ontploffing van een tijdbom die de Knokploeg uit de Alblasserwaard te Meerkerk vlak onder de waterspiegel aan de roef had aangebracht met de bedoeling, de vijftien daar verblijvende Duitse militairen uit te schakelen. Drie razzia-slachtoffers kwamen om het leven. De leider van de betrokken Knokploeg, M. W. Schakel, werd hieromtrent onjuist ingelicht; hij rapporteerde aan de Landelijke Sabotage-Commandant van de KP, van Bijnen: 'Eén Duitser mist beide benen, twee Duitsers lichter gewond; Rotterdam geen verliezen.' Er konden als gevolg van de ontploffing en de daardoor ontstane verwarring Rotterdammers ontsnappen, volgens Schakel ca. twee- van de driehonderd die zich aan boord van het schip hadden bevonden; die schatting is vermoedelijk te hoog geweest. (M. W. Schakel: 'Rapport tot zinken brengen schip met gevangenen', 13 nov. 1944 (LO/LKP, 5 E)). ⁴ Er bevonden zich, aldus een later verslag van de afdeling Kampen van het Nederlandse Rode Kruis, onder de razzia-slachtoffers 'patiënten met duidelijke maagzweren, met nog behandelde syphilis, patiënten die jaren in sanatoria hadden gekuurd, mensen die zo bijziende waren dat ze hun weg nauwelijks konden vinden, anderen die zo doof waren dat ze stellig geen enkel bevel zouden verstaan' – zij werden allen bij inspectie in de noodziekenhuizen die haastig in Kampen waren georganiseerd, goedgekeurd door een *Oberstabsarzt* die de hoogste arts was van de *Organisation Todt* in bezet Nederland; (Nederl. Rode Kruis, afd. Kampen, W. J. Kolff: *Herinneringen over het Rode Kruis-werk tijdens de arbeidertrans-*